

кваплячися на їх мудрість. Інтересні тут теплі вирази на адресу братчиків — «которых як с памяти выгнати» автор не може «за твердость¹ духа любовного», так і ім спасення і всякого спасенного добра, як собі самому зичить. Сі приязні почуття висловлені в самому титулі:

Христілюбивому братству лвовському и прочимъ братьямъ единомудрымъ и единоплеменнымъ, купно же и всемъ православнымъ христіаномъ Малоє Русси: в санѣхъ и достоинствахъ различно преимушимъ, богатымъ и убогимъ, княземъ и паномъ и простымъ, духовнымъ и свѣцкимъ, и еликимъ до зрака очесъ сіє писаніє приникнуть,— Іоаннъ Русинъ реченно Вишенскій, скитствуя въ Святѣй Горѣ, от Христа Спаса спасенія алчеть и вседушно молить! (л 218).

Власне як доказ приязного настрою автора до всіх тих, з котрими він був завівся на Україні, сей короткий лист, як я вище сказав, нам головно й інтересний.

Другий збірник творів і «Мисленне позорище» Вишенського. Не вибравшись в другу подорож на Україну, Вишенський, як десять літ тому, знов захотів промовити до свого громадянства «хартією». Може бути, що й досвід останньої гостини на Україні переконав його, що в літературних відносинах він має більше щастя, ніж в особистих. Так чи інак, він задумує вислати на Україну нову збірку своїх писань. Її основу мав бути «Краткословний Одвіт» Скарзі, де було розібрано три перші розділи його книги і дві гадки його передмови. Продовжуючи сі критичні уваги, Вишенський постановив обговорити ще дві тези книги Скарги: про нужденний стан слов'янської церкви, від котрої греки затаїли науку і всякі освітні засоби, — і про шасливий стан римської церкви, в котрій під папською владою всюди фундуються науки і школи. Се була ідея, що, очевидно, особливо живо захопила Вишенського, від його конфлікту з львівськими «народонаставниками»: Що мусять православні протиставити спокусам латинської школи й науки? якою має бути православна школа й наука, щоб вона не служила тільки першою ступінню до «доскональших басень» латинських — як се він закидав львів'янам у листі до Домнікі. Роздумуючи на сю тему, він, окрім властивої відповіді на тези Скарги, написав ще три невеличкі твори: один у формі послання до христіян Малої Росії, другий — се «жартовна притча про унію», як її назвав сам автор, третій — диспут «мудрого латинника з глупим Русином», названий автором «Зачапкою» (зачіпкою), і се «зачіпка» в тіснішій розумінні, тимчасом як у ширшій — вся ся полемічна збірка статті

¹ Тут у ркп ще слово «извланія», що Голубев справив на «излання».

проти Скарги і пояснення з приводу їх являються також одною «зачапкою мудрого латинника з глупим Русиним», як її назвав автор.

Крім того, до сього свого другого трактату проти Скарги автор написав окрему передмову, де він ще раз викладає те, що вже раз оповів у передмові до «Краткословного Одвіту»: які обставини привели його до виступу проти Скарги, і то такого припізненого. Се здавалось би зайвим, поскільки сей другий трактат ішов до одної збірки з першим; досить було б переставити першу передмову наперед, та й тільки. Коли ж сі дві передмови виступають в одній збірці, се робить враження неприємної старечої балакучості — повторювання того самого по кілька разів. Се повинен був відчувати і сам автор, і треба прийняти одне з двох: або він рахував два комплекси статей, згрупованих коло першого і другого трактату проти Скарги («Одвіт» і «Зачапку»), настільки самостійними і зовсім механічно зв'язаними, що вважав за краще, щоб кожний мав свою окрему інформативну передмову; або — може бути, що тільки в одному з пізніших збірників сі два комплекси були сполучені разом і заокруглені додатком інструкції «о чину прочитання сего писання», що містилася вже в «Терміні».

Правдоподібнішим мені здається все-таки, що, об'єднав разом обидва трактати, сам Вишенський і дав на початку спільне послання до земляків, а на кінці повторив інструкції читачам, написані для «Терміні». А пішов сей збірник з супровідним листом до князя Вишневецького так, як він міститься (перед «Зачапкою») в одинокій досі звісній копії збірника колекції купця Царського (потім гр. Уварових, а тепер Московського Історичного Музею). В такому вигляді він становив певний pendant до першого збірника («Терміні про лжу»): менший обсягом, він містив також комплекс приблизно десятка статей різного змісту: два трактати проти книги Скарги (а, властиво, три — бо полеміка з передмовою Скарги становить окрему цілість), дві передмови до них, «Зачапку», притчу про унію і слово до читача (луцькі спомини) в «Краткословнім Одвіті», лист до кн. Вишневецького, послання до земляків і поучення «о чину прочитання» на кінці¹.

¹Видаючи окремі невидані твори Вишенського з збірника Царського в Архиве Ю З Р. I. VII, пок. Голубев чомусь надрукував лист до Вишневецького під спільним заголовком з «Позорищем Мысленным» (с 37) як його передмову Тим часом у збірнику Царського порядок статей такий: лист до Львівського братства, лист до Домнікі, до Йова, лист до Вишневецького, «Зачапка», «Краткословний Одвіт», чин прочитання, «Обличеніє диявола», писання до кн Василя, з «Порадою», «До всіх в лядській зем-

Час, коли сей збірник був споряджений, можна означити тільки приблизно. Не тільки як покійник згадується Балабан, що помер р. 1607, але не було вже і старого Василя-Костянтина Острозького, коли присвятити його, як найбільшому стовпові православ'я, прийшлося Мих. Вишневецькому, котрому в 1610 р. присвятив свій «Тренос» Смотрицький. Василь-Костянтин помер у лютім 1608 р. Отже, збірник закінчено не раніш осені або й зими 1608—9 р., коли можна було зміркувати, до кого звернутися з ним по смерті Острозького. Але не дуже й пізніш сього часу, бо коли вмер владика перемишльський Копистинський на початку 1610 р. і на його місце, в місяці червні, прийняв від Потія священня новий владика Крупецький, Вишенський уже не міг хвалити перемишльської кафедри як твердині православ'я так, як хвалить у листі до Вишневецького. Отже, приблизно 1609 р. — се час закінчення другого збірника.

лі), «До єпископів» і, нарешті, — «Позорище Мысленное» (див вище) Ясно, що нема ніякої підстави вважати лист до кн Вишневецького передмовою до «Позорища» Тим часом пок Франко пішов за Голубевим, вважаючи лист до Вишневецького «дедікацією» йому «Позорища» (с. 406), хоча сам у порівняльній таблиці творів Вишенського — як вони розміщені в трьох збірниках — поставив лист до Вишневецького перед «Зачапкою» (с. 66), а, аналізуючи зміст листа, правильно здогадується, що з сим листом Вишенський посилає не одно «Позорище», «а може й зовсім не єго, а мабуть якого більшого збірника творів» (с. 408). Се дійсно так, і тут можна б думати натроє, виходячи від збірника Царського й різних спостережень над змістом писань або Вишенський з листом до Вишневецького посилав останній комплекс писань, викликаних полемикою з Скаргою, себто — «Зачапку» в широкому значенні, або обидва комплекси — «Зачапку» і «Краткослов. Одвіт», себто збірник приблизно такий, як я отсе зазначив, або взагалі всі свої твори Я вважаю рішуче правдоподібнішим друге, бо сама «Зачапка» замала, а все — забагато, коли судити з змісту листа. А втім, може, ближчі досліди над рукописами, досі майже не роблені, щось додадуть до в'яснення сього питання!

В кожнім разі треба рахуватися з збірним характером сей другої серії писань. Пок Франко спустив се з ока і тому висловився, що «і під зглядом форми і розкладу річи «Зачапка» належить до творів найбільше хаотичних і строкатих, видно, що автор писав єї наскоро, не добре обдумавши цілість» (с. 323). При тім певну роль, здається, відіграло місце титулу В рукопису Царського, і так само у виданні Голубева, титул «Зачапки» читається два рази на початку, як загальний проспект цілого комплексу питань, і потім вдруге — як заголовок діалогу, до котрого він дійсно безпосередньо належить. Припускаючи, що сам Вишенський ужив сього титулу двічі — раз як загальний, і в ширшій значенні, для цілого комплексу, а другий раз у вузьчій — для самого тільки діалогу, — треба рахуватися з тим, що в першій разі се заголовок певного збірника. Перший збірник Вишенського, «Терміна», коли його трактувати як цілість, теж досить «строкатий». Конструктивність і плановість не в характері Вишенського Комплексу «Христофора» («Зачапки») теж не дуже суцільний і плановий з б і р н і к його писань, як і перший, але всі писання треба розглядати й оцінювати кожне окрема, як і самостійний твір, коли хотіти виробити собі відповідний погляд на них.

Перейдемо тепер по ряду включені сюди писання:

А, *До кн. Вишневецького*. Короткий листок настільки інтересний з різних поглядів, що я наведу його в цілості:

Честъ честнѣйшему первѣйшая от всѣх в прочитанію сего писанія да будеть!

Тебѣ христілюбивый, благочестивый, правовѣрный и православный¹ христіанине, господине княже Михаиле Вишневецький, сего писанія до разсудновнимателнаго прочитанія посылаю!

Таже одержавши вѣсть, и если² благоволеніе твое (правду себѣ на (по)дпору³ доброго сумнѣнія в непорочной нашей вѣрѣ изобразивши, или приславши) — да идетъ до Львова

В прилучивших же ся Російского⁴ краю обывателей стретения (от нашей вѣры православных прагнучих покрепити добраго сумнѣнія) — да не боронит ся

От Львова⁵ же — вѣсть паки о сем почерпши, — да идет в Подгорскую сторону

Обвѣстивши ся же всѣм православно-имен(ит)ым рода шляхецкаго людемъ да устрянетъ сіе писаніе все изображенное елико посылает ся⁶, при церкви премышской!

Сія иматъ похвалу — то есть церков премышская — въ Мало (глаголемой) Роси в захованію вѣры непорочности — от всѣхъ прочихъ честнѣйшую Не бо помаза ся духом латыномудрія ниже обесчести ся ересю. Но в красоте апостольской проповѣди неподозрено стоить

Тѣм же всему сему писанію у церкви премышской остати ся изволяю. И сам⁷ же (аще Христос изволит) оной даровати ся прагну Аминь.

З літературного боку цікава ся проба висловити у високім, величнім і гіднім слов'янським стилі свій, так би сказати, — літературний заповіт. Вислів дійсно досить величавий і лапідарний, але не дуже прозорий. Автор віддає Вишневецькому як столпові православія честь першого прочитання його збірника. Добре його вистудіювавши на підпору свого переконання в правдивості православної віри, нехай перешле львівському братству — для міщанства значить, а не відмовляють нехай і православним шляхтичам користуватися з нього — котрі матимуть okazji («в прилучивших ся»). З Львова нехай перешлють на рідне Вишенському Підгір'я і після того, як він тут обійде всіх, хто цікавитиметься його творами, нехай зложать сей збірник при Перемишльській кафедрі. Вишенський славить її за непохитність у православ'ї і заявляє бажання — коли йому доведеться вернутись на Україну, віддати їй останок своїх сил і життя⁸.

¹ В друк упушено

² В друк додано: будеть

³ В ркп надпору, приймаю поправку Голубева

⁴ Ркп: воевсенсково, друк во всемъ томъ

⁵ Ркп: Львови

⁶ Ркп посылаяйся

⁷ В друк: самой

⁸ Інтерпретуючи так посланіє, я в кількох пунктах розминаюся з інтерпретацією Франка. Деякі з них я вже вказав вище — щодо датування і

Характеристично, що такий демократ, як Вишенський, все-таки віддає тут себе і свої писання під протекторат останків православного магнатства і шляхти. Очевидно, його пером водить надія, що Вишневецький, який проявив себе щедрим меценатом в інших випадках, захоче видрукувати його писання. Його, мабуть, має він передусім на увазі, коли далі в притчі про унію розвиває перед земляками план видання «Соборника» — енциклопедії християнського знання, і пропонує їм для сього діла свої послуги — очевидно, з тою надією, що в тім «соборнику» знайшли б місце його писання. Він пропонує для сього діла, як побачимо зараз, організувати складку. Але я думаю, Вишенському було відомо, як тяжко йшли такі складки, і в дійсності він покладав надії на панів-меценатів, — у данім випадку на Вишневецького.

Все се ми сподівались би знайти в писанні до земляків (Б), котрим розпочинається збірка. Нагорі титул: Сіє писаніє зоветься: Зачапка мудраго латынника з глупымъ Русиномъ в диспутацію, а попросту глаголющи в гаданіє или бесѣду», далі короткий зміст полеміки з Скаргою: на ті дві тези його — про науку грецьку і науку римську, і псевдонім автора. «Христофоръ инокъ Русинъ, во святѣй Афонстѣй горѣ странствуя» — дублет до «Феодула», першого трактату проти Скарги. І знов той же епіграф, що там: Буди же слово ваше: ей ей ні ні .» По сім посланіє, — але зміст його вичерпується засвідченням з боку Вишенського гарячого почуття до рідної землі і народу, котрого не можуть заглушити ніякі аскетичні виречення всяких сьогосвітніх зв'язків. Передусім у самим звороті:

Благочестивым и православным христіяном Малоє Росіи братъству лвовскому и виленскому, таже всѣмъ подгорскимъ обывателемъ гражданомъ (мищанам — на першм місці) и началствующимъ в своихъ державахъ рода шляхецкого (шляхті — державцям і поміщикам) и повсюду обще: Покутю¹ и Волюню и идже правовѣрныхъ гласѣ именуєт ся духовнымъ и свѣцкимъ всякого сану, чину и преложенства² — иноком,

зв'язку сього листа з «Позорищем» Далі, слово «вѣсть», кілька разів повторене в листі, Франко толкував як заголовок другої збірки — так як «Терміна» було назвою першої (с 49). Я думаю, що для сього нема підстави, й «одержати або почерпнути вѣсть» значить тільки ж, що й «извѣстити ся»: на б р а т и п е р е к о н а н н я — уважно прочитавши книгу Кінцеві слова «даровати ся прагну» Франко розумів так, що Вишенський «призначає для церкви перемишської не тільки всі оригінали своїх листів, але і свое тіло по смерті» Я думаю, що се був би доволі нескромний акт для такого аскета вважати своє тіло якоюсь цінністю (котру церква казала б перевезти з Афону чи що?). Слова Вишенського я розумію так, що він хотів би видати себе ще живого сій церкві, коли б «Христос ізволив» йому вернутися на Україну

¹ Ркп. покуту, друк. ло куту

² Ркп: предложенства.

священствующимъ, простымъ. Подгорского гнѣзда и персти плодородіемъ сый, грѣшнѣйшій инокъ отъ всѣхъ челоуѣкъ, вашей милости о Господѣ радovati ся (по телесному движенію) и спастися (по душевному прагненію) усердно¹ жаеетъ и Господа спасителя молитъ (л 241).

Далі оправданія з такої згадки про своє підгірське походження і прив'язання: високохарактеристична апологія патріотизму, чи любові до батьківщини, з суворо-аскетично-го становища:

Аще бо и възбраняеть и запрещаеть духъ яже по страсти пріязнь и усвоене еже къ дружству внѣшнему (які-небудь світові прив'язання) не совлекшему ся ветхости страстное — изшедшему в тризнице борбы началъ и властей духовъ воздушныхъ миродержателя тмы вѣка сего (монахові, котрий вийшов на боротьбу — тризнице — з злими духами).

Обаче азъ не возмогохъ претерпѣти страдбы ревности — любве внутрь палимыя юже ко вашему благочестію за спасеніе имамъ, — во еже не посѣтити вас симъ братомъ (странствовавшимъ здѣ и паки отходящимъ къ вамъ) словомъ свойства, благочестія, правовѣрія (аби не переказати кілька слівъ приязні — і побожного поученія).

Не пускаючися в хитру діалектику, котрої не вчився, він хоче дати землякамъ кілька поучень «від простоти».

Аще бо и въ художествѣ риторского наказанія и ремесла є л л и н о или латино-мудрыхъ во причастіи общенія нѣсмъ былъ или навыкъ что от хитродіалектическихъ силогизмъ — тѣмъ же и ни мудрованія хитрословного къ вамъ ко удивленію начертати могу или тшу ся. Но от простоты и нашего языка словянского еже аще глаголю, вѣщаю и мудрствую. Ведый се извѣстно, яко яже сила духа не в художествѣ внѣшняго² наказанія и философского постиженія обрѣтаетъ ся, но вѣрою смиренномудрія подвижно внимательному дѣлателю заповѣдей Христовыхъ (тому, хто в подвигу сповняе заповіді Хр) вѣдати и разумѣти полѣзная и спасительная даруетъ ся (л 242—3).

Хоче переконати земляків, що їм зовсім не треба бентежитися тим, що різні «миролюбці і роскошниці світу сього», з-поміж духовних і світських, «лакомлять ся яко на пироги на нѣкую латинскую унѣю». Тому нема що дивуватися, вважаючи на якість тих духовних і ті непобожні дороги, котрим вони, ті духовні, добули свої посади:

Словесныхъ пастыревъ никакоже обрѣсти нѣсть — точно по бруху и самолюбію³ на столъ власти⁴ еврейски — мытом, и дѣрою — злодѣйски, и черезъ плотъ разбойнически вздравшихъ ся и столъ начальства церковного мучительски оседлавшихъ⁵ видѣти єсть . (246).

¹ Ркп : и усердно

² Ркп : вышняго.

³ Ркп . самолюб ю

⁴ Друк : власти, ркп : власти.

⁵ Ркп : оседлавшихъ ся.